

наприклад, для розвитку впевненості в собі зазначається необхідність створення ситуацій, в яких людина буде успішною, особливості оцінювання дій та їхньої поведінки оточуючими, забезпечення психологічної безпеки, заохочення до дій і т. п. (Жатько О.В., Вагін І., Рубштейн Н., Боулбі Дж.).

Для того, щоб розвивати креативність, необхідно також створити спеціальні умови. Вітчизняні дослідники виділяють як умови наявності позитивного зразка творчої поведінки, соціальне підкріплення творчої поведінки (В.М. Дружинін, Н.В. Хазратова), наявності наставника і вплив сім'ї (Е.А. Корсунській), вплив сімейних стосунків і умови розвитку в школі (Є.Є. Тунік).

Представники гуманістичної психології (К. Роджерс, А. Маслоу й ін.) виділяють зовнішні (забезпечення психологічної безпеки, відсутність оцінювання) і внутрішні (відкритість особистості новому досвіду, внутрішнє позитивне оцінювання творчості) умови. Е. Торренс і Дж. Гілфорд пропонують як умови забезпечення сприятливої атмосфери, заохочення різних творчих продуктів у школі і вдома, виховання у дитини усвідомлення цінності творчих рис своєї особистості, зразок креативної поведінки в навколишньому середовищі.

Отже, обидва досліджувані нами процеси є, скоріш за все, взаємопов'язаними між собою, і розвиток одного з них призводить до розвитку іншого. Але це припущення ще потребує свого експериментального підтвердження.

Упевненість в собі можна розглядати як позитивне відчуття себе і віру в свої можливості. Необхідно прагнути до створення позитивної атмосфери в освітньому процесі, підвищувати рівень самооцінки студентів, розвивати їхню впевненість у власних силах. Саме такі фактори сприятимуть ефективному розвитку та прояву їхніх інтелектуальних і креативних здібностей.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни/ Ксения Александровна Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
2. Анцыферова Л.И. Психология формирования и развития личности / Людмила Ивановна Анцыферова – М.: Наука, 1989. – 342 с.
3. Божович Л.И. Проблемы ориентации личности/ Лидия Ильинична Божович. – М., 1995. – 332 с.
4. Боулби Дж. Уверенность в себе и некоторые условия, которые ей содействуют/ Джон Боулби /http://www.bibliofond.ru
5. Жатько Е. В. Формирование уверенности в себе у студентов управленческих специальностей: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05/ Елена Владимировна Жатько – М., 2004. – 172 с.

6. Кон И.С. Психология юношеского возраста (Проблемы формирования личности): Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Игорь Семенович Кон. – М.: Просвещение, 1979. – 175 с.
7. Митина Л.М. Психология развития конкурентоспособной личности / Лариса Максимовна Митина – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Изд. НПО "МОДЭК", 2002. – 400 с.
8. Психология индивидуальности в трудах В.С. Мерлина и ее развитие в современном человекознании: Кол. мон. / Под ред. В.В. Белоуса. – Пятигорск, 1998.
9. Хазратова Н. В. Формирование креативности под влиянием микросреды: дис... канд. психол. наук РАН / Нигора Викторовна Хазратова – М., 1993. – 160 с.
10. Рубштейн Н. Полный тренинг по развитию уверенности в себе / Нина Рубштейн /http://freebooks.net.ua

The changes in society and system of education raise the standard of preparation of students of pedagogical institutes. Development of creativity and creative individuality will further to the increase of competence and professionalism of future teachers. The question of influencing of level of self-confidence on the demonstration of creativity future teachers is considered in the article.

Key words: creativity, individuality, originality, self-confidence, creative self-development.

Отримано: 12.02.2010

УДК 159.922.8:159.924.7

А.О.Широка

Емпіричне дослідження процесу сепарації в дочірньо-материнських стосунках дівчат юнацького віку

Процеси дорослішання дівчат юнацького віку досліджено крізь призму процесу сепарації та набуття автономії, в сенсі саморегуляції власних переживань та поведінки. Особливий наголос зроблено на критичній та вирішальній ролі мами, зокрема у тому, як дівчина переживає її ставлення до власного дорослішання. Спираючись на кількісні та якісні методи дослідження, емпірично обґрунтовано п'ять відмінних типів дочірньо-материнської взаємодії у процесі сепарації.

Ключові слова: сепарація, автономія, саморегуляція, дочірньо-материнські стосунки.

Процессы взросления девушек рассмотрены сквозь призму процессов сепарации и достижения автономии, в смысле саморегуляции переживаний и поведения. Особое внимание акцентируется на важной роли мамы, а именно – ее отношение к взрослению дочери, как его воспринимает сама девушка. Эмпирически обоснованы пять отличных типов взаимоотношений между матерью и дочерью в процессе сепарации.

Ключевые слова: сепарация, автономия, саморегуляция, отношения между матерью и дочерью.

Постановка проблеми. За результатами порівняльного європейського соціологічного дослідження, проведеного у 2006 – 2007 роках, суспільні очікування щодо набуття дівчиною досвіду сексуального життя, закінчення освіти, заміжжя, відокремлення від батьківської сім'ї, народження дитини, початку трудової діяльності припадають на дуже вузький віковий проміжок менше ніж 5 років (Н¹⁸ – 23 рр.) [2]. З психологічної точки зору мова йде про те, що за таких умов процес сепарації від батьків мав би відбутися досить інтенсивно, а та автономія, яку набуває дівчина в результаті цього процесу, вже на переході до ранньої дорослості мала би мати риси самозарядності та незалежності. Дослідження цих процесів стосується не лише розуміння жіночого розвитку, активної чи пасивної ролі жінки у широкому контексті подій та стосунків, але і особливостей здійснення психологічної допомоги, оскільки дозволить висвітлити саме ті теми, до яких слід зберігати особливу чутливість в процесі психотерапевтичної, психокорекційної роботи, щоб ці впливи мали особливо позитивний результат на досягнення молодою жінкою оптимального стану дорослого психічного функціонування.

Мета дослідження. Дана робота зосереджена на дослідженні зв'язку між внутрішнім образом материнського ставлення та переживанням дівчиною власної автономії як результату проходження процесу сепарації від мами.

Аналіз публікацій. Hauser з колегами (1991) були одними з перших, хто спробував описати материнське ставлення, з огляду на те, на скільки воно сприяє автономізації доньки. Вони описали два типи матерів: підтримуючі жінки, які виявляють прийняття та підтримку у широкому контексті життєвих ситуацій та виказують своє зацікавлення поглядами та переживаннями своїх дочок; перешкоджаючі жінки, які активно знецінюють чи засуджують, проявляють пасивну байдужість чи непослідовність у ставленні до проявів самостійності та незалежності своїх дочок [9, с. 711]. Charles, Frank, Jacobson (2001) у власному дослідженні виокремили п'ять

типів материнського ставлення, щодо того, як воно впливає на автономію доньки. Були описані тенденції батьків підтримувати чи, навпаки, перешкоджати її розвитку. У сприяючих матерів доньки найраніше з-поміж решти груп відчувають власну психологічну зрілість, впевненість та готовність до самостійного життя. У сприяючих, але часто емоційно недоступних матерів доньки розвивають найбільшу емоційну дистанцію у стосунках. Як у пасивно, так і у активно перешкоджаючих матерів донькам характерні помітно вищі показники компетентності (прагнення самостійно вирішувати власні справи). У непослідовних матерів доньки оцінюють власну компетентність найнижче [9, с. 708]. Morray, Shilkret (2002) [11] пробували оцінити результати сепарації, виходячи з того, наскільки інтенсивно мама втручається в життя доньки. Автори зробили висновок про те, що навіть коли дівчата проживають окремо від матерів, то ті, які мають інтрузивних матерів, переживають більші труднощі з самостійністю, ніж ті дівчата, котрі описують своїх матерів як чутливих та заохочуючих автономію. Apter (1990) [7] у своєму якісному дослідженні явища сепарації у дочірньо-материнських стосунках у підлітковому – юнацькому віці дійшла висновку про те, що основною потребою у стосунках з матір'ю, задоволення котрої сприяє гармонійному дорослішанню дівчини, є потреба у постійному, чутливому (емпатичному) зворотному зв'язку від мами. Схожі ідеї у вітчизняній психології розвиває Петровський В.А. (2001) [4], який вводить поняття суб'єктного відображення у дитячо-батьківській взаємодії, в результаті котрого відбувається акт самоототожнення, розвитку ідентичності в термінах західної психології. Серед вітчизняних досліджень, на жаль, дана проблематика є досить мало розвинутою.

Спираючись на написане вище, можна говорити про те, що проблематика сепарації в дочірньо-материнських стосунках є важливою у розумінні процесів жіночого розвитку, однак мало розробленою в українській психології, що робить її актуальною темою для дослідження. Що стосується результатів західних досліджень, то вони можуть бути переглянуті та доповнені результатами, отриманими на українській групі досліджуваних.

Під сепарацією ми розуміємо взаємопов'язаний інтер- та інтрапсихічний процес, такий, що відбувається як у внутрішньому психічному житті, так і на рівні міжособистісних стосунків, що входить у структуру процесу сепарації – індивідуації, протягом якого індивід набуває відчуття себе як автономної від об'єкта цілісності [5]. Термін сепарації, хоча і виник у царині психоаналізу, був запропонований Малер (1975), представницею теорії об'єктних

стосунків, однак є досить добре інтегрованим і в класичну психологічну теорію та практику емпіричних досліджень. Було розроблено ряд опитувальників, зокрема опитувальник Хофмана (1984) на дослідження психологічної сепарації та тест дослідження сепарації – індивідуації у підлітковому – юнацькому віці Левіна (1986), з пізнішою його модифікацією (1993). Опитувальник Хофмана був адаптований в українському варіанті [6].

Результатом сепарації від батьків стає досягнення автономії [1, с. 180]. Деці та Руан (2000) пишуть, що автономія – це саморегуляція, яка дозволяє людині формулювати свої власні судження, регулювати свою поведінку та емоції [3, с. 603]. Про успішний результат сепарації свідчить досягнення автономії, яка на міжособистісному рівні проявляється як порівняно більша константність самооцінки, самоповаги та настрою, їх вибіркова залежність від зовнішніх впливів; краща афективна саморегуляція – управління власним збудженням для підтримання стану оптимальної активності, здатність послаблювати позитивне та негативне збудження в ситуації перестимуляції (внутрішньої чи зовнішньої), не переводячи його у поведінкові реакції (Beebe та Lachmann, 2002); зростання компетентності у широкому контексті справ та соціальної взаємодії; відповідальність за себе та інших; відчуття окремоті, зокрема визнання та прийняття кордонів між особистим життям та життям батьків [10, с. 736].

Основною гіпотезою дослідження було те, що існує зв'язок між особливостями процесу сепарації та внутрішнім образом материнського ставлення, який має дівчина. В даному дослідженні материнське ставлення розглядається як феномен внутрішньо-психічного життя доньки, внутрішній образ, який формується під впливом минулого досвіду взаємодії з мамою та суб'єктивного сприйняття і тлумачення донькою актуальної материнської поведінки. І припускається, що саме відповідно до цього образу материнського ставлення, дівчина буде обирати ту чи іншу стратегію сепарації від неї.

Організація дослідження. Дослідження відбувалося в декілька етапів: заповнення опитувальників дослідження дитячо-батьківських стосунків Троянської та методики дослідження сепарації Хофмана; проведення неструктурованого інтерв'ю за згодою, в якому дівчата розповідали про свої переживання щодо стосунків з мамою та щодо власної самостійності, компетентності, незалежності від неї. Внутрішній образ материнського ставлення визначався за шкалами методики Троянської та аналізом ключових тем інтерв'ю, які стосувалися ставлення мами до доньки. Особливості сепарації визначалися за шкалами методики Хофмана, які діагностують

ступінь когнітивної, емоційної та поведінкової незалежності дівчини від мами. Особливості автономії як когнітивної самостійності, емоційної саморегуляції та поведінкової незалежності, визначалися через аналіз ключових тем інтерв'ю, що стосувалися відповідних проявів. Як одиниці якісного аналізу обралися завершені за змістом частини тексту, окремі висловлювання чи більш об'ємні описи ситуацій. Методологічною основою якісного аналізу інтерв'ю стала теорія обґрунтування Strauss та Corbin (1965) [12], методологічні рекомендації Auerbach та Silverstein [8]. Основна ідея в тому, щоб зроблені в результаті аналізу тексту інтерв'ю висновки були не лише узагальненими, але і добре вкоріненими у конкретному досвіді досліджуваних. Матеріали кожного з інтерв'ю кодувалися таким чином: виокремлювався релевантний до мети дослідження текст, описувалися загальні теми, пізніше загальні теми об'єднувалися в більш узагальнюючі основні категорії, після чого категорії об'єднувалися у більш абстрактні теоретичні конструкти, що стосувалися переживання дівчиною певного ставлення мами до власного дорослішання, та переживання власної автономії. Дослідження тривало протягом 2008 - 2010 років.

Група досліджуваних: У дослідження взяло участь 350 дівчат студентського віку, які навчалися на різних спеціальностях Львівського Національного Університету ім.І.Франка та Львівського державного університету внутрішніх справ, з них 30 – пройшли інтерв'ю.

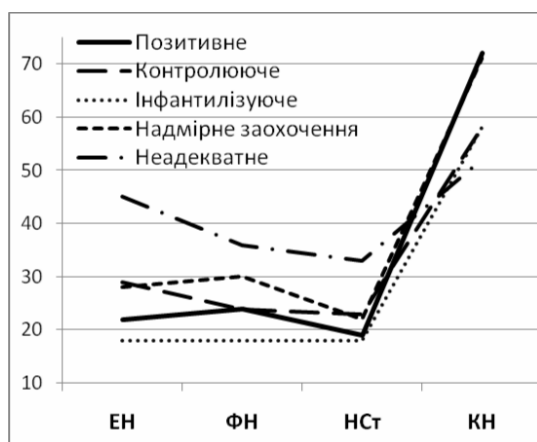
Основні висновки дослідження були зроблені на синтезі отриманих якісних та кількісних результатів. Результати обробки інтерв'ю дозволили виокремити п'ять відмінних типів переживання дівчиною материнського ставлення до власного дорослішання, оскільки кожне з оброблених інтерв'ю в результаті звелось до одного з теоретичних конструктів: переживання позитивного материнського ставлення, в якому заохочення та підтримка автономії є достатньо збалансованими; переживання контролюючого материнського ставлення, в якому мама постійно намагається втручатися в особистий простір доньки і не давати їй можливостей довести власні погляди та бажання; переживання інфантилізуючого материнського ставлення, в якому мама, як і в попередньому випадку схильна втручатися в особистий простір доньки, однак дівчина схильна це толерувати, оскільки мама сприймається нею як ексклюзивне джерело підтримки та турботи; переживання маминого ставлення як надмірного заохочення автономії, в якому мама ставить до доньки як повністю самозарядної і не потребуючої підтримки, і є схильною зводити стосунки до досить формального обміну;

переживання неадекватного материнського ставлення, в якому мама ніколи не відіграла до доньки материнської ролі ні в сенсі підтримки, ні в сенсі адекватного контролю, а щодо автономії доньки, то вона або не виявляє жодного інтересу, або нав'язує власні погляди, бажання, очікування, часто досить далекі від реальних потреб дівчини.

Опрацювавши статистично дані за методикою дослідження материнського ставлення Троянської, а саме, розділивши результати всіх дівчат методом К-середнього на 5 груп, отримали аналогічні кластери переживання дівчиною материнського ставлення. До першого кластера увійшло 92 (26%) дівчат, які переживають позитивне материнське ставлення. До другого – 56 (16%) дівчат, котрі материнське ставлення переживають як контролююче. До третього – 73 (21%) дівчат, для яких є характерним переживання інфантилізуючого материнського ставлення. До четвертого – 87 (25%) дівчат, які переживають материнське ставлення як надмірне заохочення автономії. До п'ятого – 42 (12%) дівчат, які у стосунках з мамою переживають неадекватне материнське ставлення.

Графік 1

Зображення середніх значень за шкалами дослідження сепарації дівчат з різних кластерів материнського ставлення

ЕН – емоційна незалежність; ФН – функціональна незалежність (незалежність у поведінці); НСт – незалежність у ставленнях (когнітивна незалежність); КН – конфліктна незалежність

Наступним кроком було порівняння середніх між отриманими кластерами за шкалами методики досліджень сепарації за тестом Шеффе та співставлення отриманих результатів з результатами обробки інтерв'ю, а саме: основними категоріями та узагальнюючими їх теоретичними конструктами, які описують особливості автономії дівчат (як результату сепарації) в кожній з груп.

Результати вказують на існування п'яти відмінних типів вибудовування психічної дистанції від мами.

Дівчата, які переживають *материнське ставлення як позитивне* мають середній рівень емоційної та поведінкової незалежності та низький рівень когнітивної незалежності, тобто для них є характерним емоційно близьке спілкування з мамою, вони можуть розповісти їй про свої переживання, обговорити власні справи, спитатися поради, однак роблять це лише час від часу. Це свідчить на користь доброї сепарації, оскільки, з одного боку, частину власних щоденних турбот дівчата вирішують незалежно від міри залучення мами, її порад та турботи, а з іншого, вони продовжують цінувати ці стосунки, отримувати багато задоволення від них та впевненості, що у непосильних для себе ситуаціях вони можуть розраховувати на мамину підтримку. Когнітивно вони вбачають багато подібності у власних поглядах на дійсність до маминих, що може свідчити про добре розуміння маминого світогляду та ідентифікацію з ним. Також дівчата з даного кластера у порівнянні з іншими переживають стосунки як найменш навантажені негативними переживаннями образи, провини, тривоги, злості тощо. І причина, можна припустити, не в тому, що материнське ставлення є дуже ідеальним, а в тому, що в актуальних стосунках з мамою рівень стресу відповідає внутрішнім ресурсам самозарадності, що дозволяє дівчині добре психічно пристосовуватися до обробки негативних сигналів від оточуючих загалом і в стосунках з мамою зокрема. Аналіз інтерв'ю дав можливість стверджувати, що дівчата з даного кластеру мають достатньо добре відчуття власної автономії. Вони наводять багато прикладів власної когнітивної незалежності, коли розповідають про те, що приймають рішення, виходячи з власних міркувань, проаналізувавши думки інших та власний досвід; щодо більшості своїх рішень відчувають власну відповідальність; думки інших, зокрема мами, оцінюють досить критично, можуть з нею посперечатися, аргументувати власну точку зору. У поведінці вони досягають самостійності: відчувають себе компетентними у побуті; можуть добре себе зорганізувати у досягненні мети; відчувають, що більшість справ власного життя їм під силу вирішити самотужки. Щодо емоційної регуляції, то вони наводять приклади емоційно

непростих ситуацій (як от переживання в стосунках з протилежною статтю, конфлікти з однолітками), з якими їм вдається справитися самостійно без залучення інтенсивної підтримки від інших, зокрема, мами; також вони розповідають, як можуть ставати підтримкою та розрадою для інших, не впадаючи в таку саму безпорадність.

Дівчата, матері яких проявляють *інфантилізуюче ставлення*, переживають себе в стосунках з мамою особливо залежними. Щодня вони потребують спілкування з нею, розповідають про свої щоденні турботи та хвилювання, загалом відчуваючи себе ще достатньо безпорадними без мами (найнижчі значення емоційної незалежності). Також вони залучають маму у планування особистих справ, як от розподілення коштів на власні тижневі потреби, планування дозвілля, стосунки з друзями (найнижчі значення поведінкової незалежності). Когнітивно вони переживають власний світогляд дуже подібним до маминого (низькі показники незалежності у ставленнях), ймовірно через те, що загалом досить мало мають можливостей бути емоційно залученими в ширший контекст стосунків з оточуючими, оскільки постійно перебувають виключно в маминому афективному середовищі. Дівчата з 2 кластера також відмічають у себе певну кількість негативних переживань в стосунках з мамою (середні показники конфліктної незалежності), ймовірно, як наслідок поганої самозарадності в стресових ситуаціях: вони легко відчувають провини, образу, тривогу тощо в стосунках з мамою, оскільки самотужки не здатні справитися з сигналами незадоволення іншого, покладаючись виключно на власні психічні ресурси. За матеріалами інтерв'ю автономію таких дівчат можна назвати безпорадною та залежною від підтримки інших, зокрема мами. Вони наводять багато прикладів, коли відчували, що відстоювання власної позиції, доведення мамі власних відмінних поглядів, бажань є неефективним, через що часто в ситуаціях суперечок з нею вдавалися до уникання. На втручання мами в їх особистий простір вони схильні погоджуватися з цим, зберігаючи власний статус залежності. Також дівчата схильні ідеалізувати мамину підтримку та компетентність: часто вони розповідають їй про свої негаразди, потребуючи її розради для відновлення душевної рівноваги. Часто вони делегують відповідальність за прийняття важливих для себе рішень мамі (як от, їхати відпочивати чи ні, зустрічатися з хлопцем чи ні) і почуваються особливо покинутими та безпорадними, якщо мама відмовляється їм допомогти. Іншою темою, яка зустрічається в їх розповідях є неможливість витримати тиск маминих переживань, відтак, вони реагують злиттям з її емоційним станом, наприклад, коли мама тривожиться або плаче, то їм хочеться тривожитися та

плакати разом з нею, або інтенсивними власними переживаннями, наприклад, коли мама на них злиться, то вони почувають інтенсивну провини. Їм загалом досить важко відокремити власні переживання від маминих: деякі з дівчат відслідковують, як мамині сильні переживання переносяться в їх життя і починають визначати їх ставлення до інших людей та подій. В їх розповідях часто зустрічаються сюжети такого узалежнення не лише від мами, але і від інших емоційно близьких стосунків (з найкращою подругою, хлопцем). І хоча в їх розповідях трапляються епізоди, коли їм вдавалося вирватися за межі материнського афективного середовища і зробити саме так, як хотілося їм, без маминої на то згоди, однак почуття невпевненості, тривоги та безпорадності зрештою повертало їх назад в стан злиття, якщо не з мамою, то з кимось іншим, емоційно не менш важливим для виживання. Можна припустити, що схильність до такої виключної залежності зумовлена не стільки актуальними стосунками з мамою, а певними вродженими особливостями та попереднім досвідом, як от: особливостями нейро – гуморальних процесів, конституційно вищим рівнем реактивності нервової системи в ситуаціях безпорадності; пролонгованим досвідом сепарацій від мами, коли дівчинка ще не була до цього психічно готовою, що могло закріпити переживання безпорадності як провідне в її досвіді стосунків з мамою. Така базова безпорадність, ймовірно, не лише знаходиться під впливом актуальних стосунків з мамою, але і визначає внутрішній образ цих стосунків як ідеалізовано підтримуючих.

Дівчата, які схильні переживати *материнське ставлення як контролююче*, сильніше сепаруються, ніж дівчата з позитивним материнським ставленням. Результати за методикою дослідження сепарації вказують на статистично вищий рівень емоційної та когнітивної незалежності. Тобто вони порівняно рідше потребують маминого емоційного відгуку, що може розумітися як зведення взаємодії до формальних обмінів та уникання відвертої близькості з нею. Однак, тим не менш, вони зберігають певний рівень довіри до тих стосунків, ставлять маму до відома у власних справах і в критичних ситуаціях готові до неї звернутися, розраховуючи, якщо не на розуміння, то на допомогу. Когнітивно у власному світогляді вони мають значну кількість відмінних поглядів від мами, що вказує на критичну оцінку її світогляду. Можна припустити, що зведення стосунків до формальних обмінів, дає можливість на такій психічній відстані від мами досягти точки саморегуляції, відчуття власної незалежності, однак ціною втрати близькості. Як і в попередній групі, дівчата з даного кластера мають помітний рівень негативних

переживань у взаєминах з мамою, що якраз вказує на те, що у стосунках вони не володіють достатнім психічним ресурсом, щоб відчувати себе внутрішньо здатними подолати мамині ті чи інші негативні реакції. Психічне дистанціювання від неї стає лише способом зняття актуальної напруги у взаємодії, а не становленням міцнішої, самозараднішої, впевненішої автономії, також таке дистанціювання призводить до уникання емоційної близькості, що в свою чергу позбавляє здатності набути цей ресурс в стосунках з нею. Аналіз інтерв'ю дівчат з цієї групи дозволяє описати їх автономію як таку, що постійно знаходить в процесі боротьби за власний особистий простір. Дівчата часто переживають незадоволення з приводу результатів відстоювання власної позиції: мама не чує, не розуміє, формально погоджується чи уникає розмови, з одного боку, а з іншого інтенсивно нав'язує власні погляди, що зрештою після багатьох різних спроб переконання, приводить доньку до висновку, що уникання, в сенсі «я не чую, що ти говориш», чи «я краще піду погуляю і залишуся при власній думці», буде найкращим способом збереження власних ресурсів. Реакцією доньки на втручання мами в її особистий простір часто є збереження автономії у спосіб психічного та фізичного уникання. На цей крок вони зважуються ціною втрати маминої підтримки. Ймовірно, у порівнянні з дівчатами з попередньої групи, їх життєвий досвід переживання власного благополуччя є більш сприятливим: дівчатам з даної групи набагато краще вдається толерувати стан відсутності зовнішньої підтримки. Їм також вдається витримувати на собі мамин тиск нерозуміння, нав'язування, втручання, тривоги, образи і не впасти в стан залежності, а зрештою зробити так, як хочеться їм, а не комусь, зокрема мамі. Вони часто перебувають у стані боротьби за власну автономію, і це проговорюється не лише у стосунках з мамою, але і з іншими оточуючими. Фізичну дистанцію, проживання окремо від мами, вони часто фантазують чи реально переживають як ресурс для переживання кращої самостійності та самозарадності. Ціною боротьби за автономію стає схильність уникати відвертості та близькості у стосунках з мамою, зведення їх до формального обміну: «чим менше мама буде знати про моє життя, тим менше буде мати підстав для втручання». Дівчата часто говорять про емоційну межу, бар'єр у спілкуванні з мамою, навіть коли відчувають, що їх автономії нічого не загрожує. Аналогічні теми можна зустріти і в тому, як вони описують свою взаємодію з іншими значимими людьми.

Переживання материнського ставлення як такого, що надмірно заохочує автономію, пов'язане сепарацією, для якої є характерними високі показники емоційної, когнітивної, поведінкової та конфлікт-

ної незалежності. Коли мама сприймається дівчиною як така, що прагне звести стосунки до формального обміну, сприймаючи доньку як вже достатньо дорослу, компетентну та самозарадну, якій вже мама просто не потрібна, у власній автономії вона набуває необхідної для самостійного життя самодостатності, однак на фоні переживання покинутості та браку емоційного відгуку. Інтерв'ю цих дівчат переповнене не по віку складними ситуаціями, з якими їм доводилося справлятися самотужки, причому їм вдається демонструвати таку зрілість у своїх судженнях та відповідальність за власне життя та інших, життєву компетентність, як ні одній з дівчат з попередніх груп. У стосунках з іншими вони так само переживають себе настільки самодостатніми, що ті часто просто непотрібні. Натомість на протилежному полюсі переживань знаходиться бажання емоційного обміну з мамою, її залучення у власне життя, але не в сенсі підтримки, швидше в сенсі емпатії та співпереживання. Додатковою темою, яка з'являється в розповідях, є переживання епізодів покинутості в стосунках з іншими.

Дівчата з переживаннями неадекватного материнського ставлення демонструють найвищий рівень психологічної незалежності від мами (емоційної, когнітивної, поведінкової незалежності), натомість найнижчий рівень конфліктної незалежності, що вказує на сильне навантаження конфліктними почуттями. Якщо порівнювати з дівчатами з попередніх кластерів, то для сепарації цих дівчат є характерним повне уникання спілкування з мамою про свої переживання та справи. Вони вимушено опиняються в такій ситуації, коли мама просто не здатна ні до здійснення адекватної опіки над ними, ні до контролю їх життєдіяльності, що вимагає досягнення стану дорослого функціонування без отримання достатнього ресурсу для цього. Їх самодостатність, можна припустити, зчеплена великою мірою з безпорадністю. На це також вказує найвищий серед інших дівчат рівень негативних переживань в стосунках з мамою (конфліктної залежності). Мама, з одного боку, не забезпечує доньку емоційним ресурсом адекватної підтримки та розуміння, а з іншого, як наслідок власного неадекватного сприйняття та ставлення до її потреб, бажань, поведінки, постійно руйнує досягнуту важкими зусиллями автономію. Це, мабуть, найскладніший сценарій сепарації, в якому дівчата набувають найменше зрілої самозарадності у стресових ситуаціях (тобто тих, які створюють певний рівень емоційної напруги), зокрема і у ситуаціях маминих негативних реакцій. Як і дівчата з залежною автономією, вони багато розповідають про те, що не можуть дистанціюватися від маминих переживань, однак також говорять

про власну схильність до повної ізоляції від її втручання, ніби викреслення її з власного життя. У своїй поведінці такі дівчата відіграють динаміку між повною самодостатністю, що супроводжується ізоляцією, та повним злиттям з бажаннями та очікуваннями інших.

Висновки. Представлені результати емпіричного дослідження дають підстави говорити про те, що внутрішній образ материнського ставлення є пов'язаним з особливостями сепарації дівчат. Незважаючи на широкий діапазон проявів сепарації в дочірньо-материнських стосунках, вдалося виокремити, якісно та статистично обґрунтувавши, п'ять відмінних типів переживання донькою материнського ставлення, як позитивного, контролюючого, інфантилізуючого, надмірно заохочуючого та неадекватного. Кожен з виокремлених типів є пов'язаним з відповідними особливостями сепарації та переживанням власної автономії, як достатньо зрілої, у стані боротьби, залежної, самодостатньої чи псевдоавтономії. Подальшою перспективою дослідження може стати дослідження впливу додаткових факторів, як от проживання разом чи окремо, в повній чи неповній сім'ї, наявність сиблінгів, на особливості внутрішнього образу стосунків мамою та сепарації від неї.

Список використаних джерел

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Психология подростка. Хрестоматия // Сост. Ю.И. Фролов. – М.: Российское педагогическое агентство, 1997. – С.176-232
2. Захаров С. Когда девушка становится взрослой? // Демоскоп Weekly. Электронная версия бюлетеня “Население и общество”. Институт демографии Государственного университета Высшей школы экономики. – № 385-386. – 2009. – <http://demoscope.ru/weekly/2009/0385/tema08.php>
3. Крайг Г. Психология развития / Пер. с англ. Н. Мальгиной, Н. Миронова, С. Рысева, Е. Турутиной; Под общ. ред. проф. А. Л. Алексеева. – СПб.: Питер, 2000. – 992 с.
4. Петровский В.А., Полевая М.В. Отчуждение как феномен детско-родительских отношений // Вопросы психологии. – №1.-2001. – С.19-26.
5. Психоаналитические термины и понятия: словарь / Под.ред. Мура и Файна; Пер.с англ. А.М. Боковикова, И.Б.Гришпуна, А. Фильца. – М.:Независимая фирма “Класс”, 2000. – С. 587-589.

6. Широка А.О. Адаптація методики психологічної сепарації від батьків в юнацькому віці// Практична психологія та соціальна робота. – №10. – 2008. – С.45-53.
7. Apter T. Altered Loves: Mothers and Daughters during Adolescence. – New York: Fawcett Columbine. – 1990. – 277p.
8. Auerbach C., Silverstein L. Qualitative data: an introduction to coding and analysis. – New York, London: New York University Press. – 2003. – 202p.
9. Charles M., Frank J., Jacobson S., Grossman G. Repetition of the Remembered Past: Patterns of Separation – Individuation in Two Generations of Mothers and Daughters// Psychoanalytic Psychology. – 2001. – vol.18. – No4. – p.705-728
10. Frank J., Laman S., Avery B. Young Adults' Perceptions of Their Relationships With Their Parents: Individual Differences in Connectedness, Competence and Emotional Autonomy//Developmental Psychology. – 1988. –Vol.24. – No5. – p.729-737
11. Morray M., Shilkret R. 'Mother, please! I'd rather do it myself!' Maternal intrusiveness, daughters' guilt, and separation as related to college adjustment// Poster presented at Biennial Meeting of Society for Research on Adolescence. – New Orleans. – April, 2002
12. Strauss A., Corbin J. Grounded Theory. Methodology. Strategies of Qualitative Inquiry // Editors Denzin Norman K., Lincoln Yvonna S. – London: Sage publications. – 1998. – p.158-183

The process of becoming adult in late adolescent girls is analysed through the perspective of separation and achieving autonomy. The main focus is on the role of (the) mother, the girl's inner experience of her mother's attitude towards her as she becomes more mature. Statistical and qualitative analyses of data identify five empirically distinct and phenomenologically coherent types of late adolescent girl-mother relationships during separation.

Key words: separation, autonomy, self regulation, mother – daughter relationships.

Отримано: 11.03.2010